

„Eljött az idő...”

VISSZHANG - LXV. évfolyam, 48. szám, 2021. december 3.

Az, hogy a holokauszt milyen mély nyomot hagyott az emberiség „kollektív emlékezetében”, Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban a múlt század hetvenes éveitől, Magyarországon pedig csak az 1989-90-es rendszerváltással vált nyilvánvalóvá. Nálunk a fokozott érdeklődés már 1988-ban érezhető volt, amikor Randolph L. Braham New Yorkban öt évvel előbb kiadott *A magyar holokauszt* című munkája megjelent, és a bemutatón, a Kossuth Klubban még „a csilláron is lógtak”.

Ehhez képest meglepő tény, hogy a „posztholokauszt” időszak, az 1945-ös és 1946-os év eseményei iránt milyen szerény volt az érdeklődés, és a velük foglalkozó történeti irodalom mennyire szegényes és egyoldalú. Pedig a holokausztot Magyarországon túlélte, illetve a deportálásból és a munkaszolgálatból hazatért zsidók (létszámukat egy 1946-os felmérés 195 ezer főre becsülte) és a többség konfliktusaiból, a tömegek reakcióiból és a politikai küzdelmekből figyelemre méltó következtetéseket lehet levonni arról, hogy 1944 tavaszán a magyar társadalom tömegei – különösen a szegényparasztok, de a munkásság is – miért fogadták el, illetve támogatták a zsidók deportálását, illetve az őket sújtó terrort. Erről azonban a „zsidó szempontot” mellőző politikatörténeti megközelítés, mely a kilencvenes évektől szemléletet váltott és immár antikommunista szemléletűvé vált, meglehetősen keveset, szinte semmit sem árult el.

Sajátos módon az irodalom és a filmművészet tette meg az első lépéseket, de már az ezredforduló után, a Magyar Kommunista Párt által dominált koalíciós időszak és különösen az első két év folyamatainak és meghatározó eseményeinek az elemzésében. Igaz, az írók és a filmesek a feltárt tények hiányában gyakran csak személyes élményeik alapján közelítettek ehhez a nagy jelentőségű és a későbbi „népi demokráciát” is megalapozó korszakhoz. Elég, ha itt utalok Nadas Péter egész életművére, Závada Pál *Egy piaci nap* című regényére és Török Ferenc *1945* című, díjnyertes filmjére, továbbá Benedek István Gábor *Miskolc*, *Zsidó utca '46* és F. Várkonyi Zsuzsa *Régi idők lányregénye* című könyveire. (Az utóbbi kettő szinte a „nyilvánosság kizárásával”, érdemi visszhang nélkül jelent meg. Szerencsére F. Várkonyi Zsuzsa könyvéből szép és elismert film készült *Akik maradtak* címmel.)

A második világháború befejezése utáni két év hazai megítélése körüli ellentmondás már a „felszabadulás” fogalmának átértékelésekor érződött. Máig nem sikerült feloldani azt az ellentmondást, hogy míg a zsidóknak a front átvonulása a közvetlen életveszély megszűnését és alapvető polgári jogaik helyreállítását, vagyis valóban a felszabadulást jelentette, addig a nem zsidó többségnek a szovjet hadsereg megjelenése az addigi élet- és vagyonbiztonság megrendülését, továbbá a nők számára a szexuális erőszak veszélyét hordozta magában. (Mindez persze a túlélő zsidókat is sújtotta, de össze sem lehetett hasonlítani például a nyilasterrorral.) Számot kell vetni továbbá azzal, hogy a szovjet hadsereg megjelenésével olyan politikai folyamat kezdődött Magyarországon, mely kezdettől fogva magában rejtette a régi rend, a közigazgatási elit, továbbá az értelmiség felszámolását és teljes átalakítását „a nép nevében”.

Arról, hogy ez a folyamat, amely a kommunisták által kezdeményezett radikális földosztással kezdődött, mennyiben volt forradalomnak nevezhető, mindmáig megoszlanak a vélemények. Utoljára a negyvenes évek második felében állította két jelentős gondolkodó, Bibó István és Szekfű Gyula, hogy 1945 után forradalom zajlott Magyarországon. Bibó több könyvében (például *A magyar demokrácia válsága*, *A békeszerződés és a magyar demokrácia*, *A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme*) fejtegette azt, amit Szekfű Gyula *Forradalom után* című, 1947-ben megjelent munkájában is leírt, majd később sematikus „ideológiai kánonná” vált, hogy Magyarországon 1945-től az MKP vezetésével

forradalom ment végbe, mely hatalomhoz juttatta az abból addig kirekesztett tömegeket. De ha 1945-ben és 1946-ban forradalom zajlott, hogyan nevezzük azt a folyamatot, ami 1948 júniusában, a Magyar Dolgozók Pártjának megalakulásával vette kezdetét, és a földosztás visszavonását, majd az irracionális pártiktatúrát hozta magával?

Tény ugyanakkor, hogy a Nemzeti Bizottságokban, majd a különböző pártokban, szervezetekben politizálók 1945-ben és 1946-ban aktívan vettek részt a közéletben, vagyis az MKP politikája indulatokat váltott ki a tömegekből. Mennyire voltak spontán jellegűek azok a konfliktusok, melyek során a tüntetők a „Ki a nép ellenségeivel a koalícióból!” és „Földet vissza nem adunk!” jelszavak jegyében inzultáltak a „régirend” képviselőit? Ezek az atrocitások „az erőszak népi rítusaiból” és a forradalmi indulatokból következtek, vagy a már akkor is kontrollálatlan hatalmat gyakorló, Rákosi Mátyás közvetlen felügyelete alatt álló politikai rendőrség provokációi voltak?

Térjünk itt ki az 1946. május 21-i, a korabeli közvéleményben ellentmondásos visszhangot kiváltó, három halálos áldozattal járó kunmadarasi pogromra, mindenekelőtt azért, mert ez a legismertebb, Závada regényként is feldolgozta, és színdarabként is játszották. Összefüggtek-e az események az 1882-ben a tiszaezlári vérvád formájában felszínre törő gyűlölködő indulatokkal? Lehetséges, hogy a tragikus események csak „az erőszak népi rítusából” következtek? Tény, hogy a pogrom reggelén a madarasi piacon senki nem tett említést rituális gyilkosságról, a zsidókat „csak” árdrágítással és gyerekrablással vádolták, és az utóbbi célja a korabeli, országszerte elterjedt szóbeszéd szerint a kolbászkészítés volt.

A pogrommal foglalkozó történészek a „piaci nap” előzményeként írják le a Nagy János református tanító elleni, a közeli Karcagon rendezett népbírósi pert, ahol a madarasiak el szerették volna érni tanítójuk felmentését. Pedig ez nem volt egyedi ügy. A Szolnok megyei MKP, személy szerint Tüdős Imre karcagi titkár ismételt kísérletet tett a környék helyben maradt értelmiségi és politikai elitjével való leszámolásra. Ahogy Elek György helytörténész leírja, az elsőfokú népbírósi tárgyalás 1946. május 20-tól folyamatosan ülésezett Karcag főterén, és a három elítélt vádlott között volt Orosz Pál, a KALOT népszerű vezetője is. A tömeg kifejezetten azért gyűlt össze, hogy megvédje a katolikus lelkészt a kommunistáktól. Tárgyalása alatt a rendőrök a tömeg közé lóttek, és a lövedékek halálosan megsebesítettek egy tizenhárom éves fiút is. Lövöldözött a rendőrségtől önvédelmi célra kapott revolverével Takács Ferenc madarasi kommunista párttitkár is a pogrom kitörése előtti este, de szerencsére senkit sem talált el. Vagyis nem volt ő olyan naiv, bűnbaknak kiszemelt kommunista, amilyenek Závada ábrázolja a regényében. És még egy figyelemre méltó tény: Nagy János népbírósi tárgyalása előtt Kunszentmártonban, a szomszédos faluban titokzatos, régen idejétmúlt, gyanús röpcédulák jelentek meg ilyen szöveggel: „A tőke ellen harcol a Magyar Élet Pártja”, „A keresztény ifjúságot juttatja álláshoz a Magyar Élet Pártja.”

Számos jel mutat arra, hogy a politikai rendőrség kiemelt figyelmet szentelt 1946 májusában Kunmadarasnak és környékének. A „zsidó népbírósi” tevékenysége felingerelte az inflációtól és nyomortól szenvedő szegényparasztokat, akiket a mélyülő politikai válsággal szembesülő helyi elit nem tartott vissza attól, hogy „megleckéztessék” a bajaik kútforrásának tartott, holokausztot túlélte zsidókat. Így a „forradalmi erőszak” kiirtásában a zsidók iránti gyűlölet, a széthordott zsidó vagyon visszaadása körüli viták, a tomboló infláció, az éhínség és az MKP „spekulánsok” elleni propagandája mellett a politikai rendőrség tudatos provokációja is szerepet játszott.

És persze nem kerülhetők meg az 1946. július 30-i és augusztus elsejei miskolci munkástüntetések sem, melyek három zsidó meglincseléséhez vezettek. Az „Eljött az idő, hogy ezeknek a gazembereknek megmutassuk az öklünket!” mondat az első tüntetésre felszólító és a diósgyőri vasgyár faliújságjára kiszögeezett „piros levélben” volt olvasható, melynek szerzője Dudás Alfréd MKP-aktivista volt.

A miskolci események, a kunmadarasiakkal ellentétben nem váltak közismertté, szigorúan „tabusították” őket. Főként azért, mert az erőszakot a Kecskés Ferenc vezette miskolci politikai rendőrség szabadította el, a helyi MKP-vezetés tudtával és beleegyezésével. Másodszorra pedig már a borsodi megyeszékhelyre

leutazott Péter Gábor irányította az országos szervezésre épülő tömegtüntetést. Erről nem levéltári dokumentumok tanúskodnak, hanem azok az interjúk, melyeket az események résztvevőivel készítettem a kilencvenes évek elején. A megszólaltatott tanúk, a tüntetések résztvevői kivétel nélkül az MKP vagy a kommunista ifjúsági szervezet miskolci tagjai voltak, és szerepelnek Vitézy László 1996-ban készült, *Kavics a sírra* című dokumentumfilmjében is.

Ehhez képest legalábbis meglepő, hogy az 1945–46-os erőszakot a „népi kultúrával” magyarázó Apor Péter most megjelent könyvében (*Forradalom a hátsó udvarban. Tömegeerőszak, antiszemitizmus és politikai átalakulás a második világháború utáni Magyarországon 1945–1946*) ez a kitétel szerepel: „A miskolci tüntetés minden bizonnyal a munkások saját akciója volt.” Ennél közelebb jár az igazsághoz (persze tendenciózusan értelmezve a tényeket) az a magyarázat, amit Nógrádi Sándor MKP-vezető adott az eseményekről. Ő 1965-ben a Kossuth Könyvkiadónál megjelent, *Új fejezet kezdődött* című visszaemlékezésében a következőképpen írja le a történeteket: „Miskolcon és Diósgyőrben már napok óta folyt a suttogó propaganda és a nyílt agitáció az élelmezési korlátozások, a rendőrség és a kommunisták ellen. Ekkorra nem az 1945. novemberi hangulat volt, amikor még békés lefolyású tömegtüntetést lehetett szervezni. Ekkor már spontánul törtek a felszínre a visszafojtott indulatok a hallatlan ínség miatt. Ezt használta ki a reakció. Felszólították a diósgyőri munkásokat, hogy tüntessenek a rendőrség ellen és követeljének élelmet. Az igazság kedvéért meg kell mondani, hogy a reakció hírverőinek sikerült a diósgyőri üzemi pártszervezetet is félrevezetni és rávenni a tüntetés támogatására. A tüntetést megtartották, fasiszta provokátorok vegyültek a tömeg közé, akik demagóg jelszavakat kiáltottak és véres leszámolást követeltek. Ezen a napon meglincselték Fogarasi kommunista rendőrtisztet és egy volt feketéző malomtulajdonost. Ezzel köszöntötte a reakció a jó forint megjelenését.”

A miskolci munkástüntetések és lincselések a megszálló szovjet hadsereg, illetve az NKVD számára annyira fontosak voltak, hogy a róluk szóló jelentés eljutott Mihail Szuszlovhoz is, a moszkvai Kremlbe. Egyebek között ez is azt jelzi, hogy 1945-ben és 1946-ban a „forradalminak” álcázott erőszak forrása sokkal inkább az MKP politikája, nem pedig a „népi kultúra” volt.